کوردستانە. وا باوە ئەوانەی وا دەیانەوێ برۆن بۆ حەج لە پێش ئەوەدا بکەونە ڕێگە، لە خزم و کەس و کار و جیران و دراوسێ و ناسیاو نەناسیاو گەردەن ئازایی دەخوازم، تەنانەت ئەگەر بە کەسێکیش قەرزار بن، تێدەکۆشن قەرزو قۆڵەکەیان بدەنەوە، چونکە لایان وایە حاجی نابێ قەرزاری کەس،وەحەقی کەسی لە گەردەنا بێت... ئەگەر بێت و بە کەسێک قەرزار بێت و یان گەردەن ئازایی یەکێکی لەسەر بێت، ئەوە حەجەکەی قەبوڵ نابێ و خێری بۆ نانووسرێ، بۆیە هەوڵ ئەدەن لە پێش ئەوەدا کە ڕێگەی حەج بگرنە پێش، هەرکەسێک کە دڵیان لەوان ئێشابێت، ئاشتی کەنەوەو دڵیان بێننەوە جێ، قەرزو قۆڵەی خەڵکی لەسەر خۆیان نەیەڵن و خەڵکی ڕازی کەن، وا باوە لە کاتی سازبوونی حاجیان هێندێ کەس لە خزم و ناسیاو زۆر بە ڕێزەوە تا کەوشەنی ئاوایی بەڕێیان دەکەن ولەگەڵیان دەکەون، جاری وایش هەیە تا نێو شار لەگەڵیان دەچن و ڕەوانەیان دەکەن، لە کاتی گەڕانەوەشدا خەڵکی دەچنە بەرەو پیری حاجیان ، ئێستا وا باوە حاجیان کە بەرەو ماڵ گەڕانەوە، هەواڵ ئەدەن و خزم و کەسیان تا شار و ئەم شارەو شار بەرەو پیران دەچن، سواریان دەکەن و دەیانبەنەوە بۆ ماڵێ و لە نزیک ئاواییدا کە حاجیان لە گوند و ئاوایی دەرکەوتن، ژن و منداڵ و پیر و جوان دەچنە پێشوازیان، بەر لە پی دەستی حاجیان ماچ دەکەن ، وا باوە ئەگەر حاجیان گەیشتنەوە کەناری دێ و ئاوایی لە ئەسپ و ماین و ماشین و شتی وا دادەبەزن و لەبەر خەڵکەکە بە پێی پیادە دەڕۆن، بە تایبەت لایان وایە پیادە برۆن، زۆرتریان خێر دەگات، خەڵکیش لایان وایە چونە بەرەو پیری حاجیان زۆر خێرەو بەم هۆیەوە خودا گوناهیان بە تایبەت گوناهی چوکەیان هەڵدەوەرێنێ و دەیانبەخشێ، لە هێندێ شوێن وا باوە کە حاجیان بەم داب و دەستورە،هاتنەوە ئاوایی لە هەوەڵەوە دەچنە مزگەوت و لە نێزیک میحراب و لە پەنای میمبەرا دادەنیشن و یەکە یەکە خەڵکی دێنە

زیارەتیان، ئەبێ ئەمەش بزانین لە پێشان لە مالی مام حاجیەوە سەماوەریان هێناوەتە مزگەوت و شەربەت و شەکراو،چایی و شیرینیو شتی وا ئامادە دەکرێ و بەرە بەرە چایی و شەربەت و ئاو، دۆو شتی وا بە میوانەکان و خەڵکەکە دەدەن.

لە هێندێ شوێنی کوردەواریا، وا باوە لە پاش ئەوە حاجیان گەڕانەوەو هاتنەوە ماڵە خۆیان بۆ ماوەی سێ شەوو سێ رۆژ شام و نەهارو فراوین بە خەڵکی ئەدەن و مەجوعمە خۆراک و قاپەچێت و نان و پێخور دەنێرن بۆ دەرو جیران و دراوسێ و فەقیر و هەژاری ناو ئاوایی و شار، وا باوە حاجیان لە پاش ئەوە حەج و تەوافیان کرد، مێزەرەیەکی زەرد بەناوی کەشیدەی حاجیان لەسەر دەبەستن، جاری وایش هەیە کلاوێکیش هەر لەو جۆرە پارچە دروست دەکەن و لەسەری دەنێن، تا خەڵکی بزانن ئەمانە چوونەتە حەج و تەوافی ماڵی خوداو زیارەتی مەرقەدی پاکی پێغەمبەری مەزنیان کردووە، جاری وایش هەیە، پشتوێنی زەرد وکەشیدەی حاجیان لە پشت دەبەستن. شتێکی سەیرو سرنج راکێش ئەمەیە ئەم کەشیدە زەردە لای خەڵکی دەبێتە شتێکی پاک و موقەدەس و مدفەرک و خەڵکی سوێندی پێدەخۆن و تەنانەت حاجیان ئەگەر بیانەوێ خەڵکی باوەڕیان پێ بکەن و لەسەر شتێک سور بن، سوێند دەخۆن و دەڵێن بەم کەشیدەی وا لەسەرم ناوە یان بەو حەجەی وا چوم، بەوکابەی وا تەوافم کردووە.

لەو رۆژەوە کە حاجیان لە مەکە گەڕانەوە خەڵکی لە هەر شوێنێک کە توشیان بن، بە مام حاجی ناویان دەبەن، وەیان پێیان دەڵێن: حاجی ئاغا، حاجیانلە هەرکوێ بۆیان بوز بخوات و لە هەر دەرفەتێکا کە بۆیان هەڵکەوێ، چ لە مزگەوت بێ وچ لە ماڵان و ئەم لاو ئەو لابێت، چونە حەجێ خۆیان و چلۆنایەتی داب و دەستوری حەج و سەفەری خۆیان پوخت و نەخت بۆ خەڵکی دەگێڕنەوەو تام و لەزەتێکی تایبەتی پێ ئەدەن و

بەم جۆرە قسە گێڕانەوە، نوری عیشق و ئەوین و عەلاقەی دین و تەوافی ماڵی خولاّ ئەخنە دڵی خەڵکیەوە، هەروا بیر و خەیاڵ هەڵیان دەگرێ کە ئەگەر بتوانن ئەوانیش خۆیان ساز بکەن تا لە چاخ و کاتی خۆیا بچن بۆ حەج و ئەوانەی وا تیشک و نوری ئیمان و باوەر لە دلیانا بڵێسەی سەندووە، لە دڵەوە ئارەزوو ئەکەن کە زووتر مانگ و هەیڤی و هیلالی مانگی زیقەعدە و زی حەجەوە دەرکەوێ تا ئەوانیش کاروانی خۆیان بەرەو حەج ساز کەن.

ئەو مەبەستانەی وا ئەم نووسەرە لە چاپی داون:

١- بیتوشی، عەلامەی بێوێنە، بە عارەبی لە بلاّوکراوەی زانکۆی وێژاوەری زانستگەی ئیسفەهان، ژمارەی ٢و ٣ وەرزی ١٣٤٥ هەتاوی ٢٥٧٨ کوردی و ١٩٦٦ زایینی چاپ کراوە.

٢- مەولانا خالید نەقشبەندی، لە ساڵنامەی نوری دانش، وەرزی ١٣٤٩ی هەتاوی لە چاپدراوە.

٣- مەبەستی وێژاوەری‌و مێژوویی، لە گۆڤاری هوخت،گەلاوێژی ١٣٤٨ هەتاوی‌و ئەرمەغان لە ژمارەکانی ٥و ٦و ١٠ ساڵی ٤٥و ٤٦ چاپ بوون.

٤- بەیتی کەڵ و شێر بە کوردی و فارسی.

٥- داب و دەستووری: جێژنی نەورۆز، کوڵە چوارشەممە.

گۆڤاری گرشەی کوردستان:

رەشەمەی ١٣٥٩ هەتاوی و مارس ١٩٨١و ٢٥٩٣ کوردی. ژمارە ١، ساڵی یەکەم.

کتێبی باوی کۆمەڵایەتی و مێژووی ... چاپی نەورۆزی ٥٨ - ١٣٥٧ هەتاوی و ١٥٩١ کوردی و ١٩٨٠ زایینی.

شوێنەواری باو لە کوردەواریداو زوانی شیعرو هەلبەست.

- جێژنی: نەورۆز.
- وێژاوەری و هونەر.
- هەجیج یا مەدینەی فازیلە.
- کوڵە چوارشەممە - چاک.
- نێو شالأنە - هەتەری، مەتەری.
- کۆسە - میرمیرین.
- ئەم هەوارەو هەوار - پەز برینەوە - مەڕو بەران تێبەردان.
- کوردی هونەرە، راوەکەو.
- باوی کۆمەڵایەتی = چیرۆکی شەویارو شەو بو
- زوان و ئەدەب: لێکۆڵینەوەیەک.
- داب و دەستوری فەقییەتی.
- نەچیرو نەچیرەوان، سازو ئاوازی کورد - هەڵپەرکێ، شێخانی، سێ پێ، چەپی (چۆپی بەملودی یەکانیانەوە، بەهاری ئازادی، خەلیل ئامانە، بەسەرهاتی دۆسی، کوردە... کورتەیەک لە مێژووی شێخ عوبەیدلای شەمزینان.

١ـ وەرگەڕاوەی بەرکوڵی دیوانی «مەم و زین»،ی ئەحمەدی خانی بە فارسی کە قانات کوردۆ بە کرمانجی ژوورو نووسیویەتی‌و لە ۱۹۵۸ زایینی دا لە لینینگراد چاپ بووە.

٢ـ ژیاننامەی خانی و شاکارەکانی.

٣ـ پایاننامەی دەورەی لیسانس کە کورتە ژیاننامەی (ابن الحاجب)ی شارەزووری تیا نووسراوە.

چیروک بۆمنالان : شکۆفەی ماڵەباوان

ورچ لەک لەک ژیشک

کزەبای وەرزی پاییز ئارام بێ گژەگژە دەسی پێکردبو مامە ورچەش لە ناو لێروارەکانا ئەگەرا .

مێوەی لێروارەکان بە تایبەت هەناری سورو ئاڵ دوان دوانو سیان سیان لە پاڵ‌یەکا، بەلکو پۆپی دارە جوانەکانی،ناو لێرەوارەکان پێکەوە نوسابونو لە ژێر تیشکی بەگرشەو ورشەداری خۆر ئەدرەوشێنەوەو رەنگیان ئەدایەوە. مامە ورچە روانییە میوەو هەنارەکانو وتی: (پەکو چەن جوانو رەنگینن!) لەوێ کاوێ‌دا دەنگێک بەرزەوەبو، یەکێک لە دەروازەی باخەکەی ئەدا.

مامە ورچە بەهەلات هەلات خۆی گەیاندە دەروازەکەو کردییەوە. لەک‌لەک‌و ژیژگ، لەو دیوی دەروازەکە بون، کاتێ چاویان بە مامە ورچە کەوت سلاویان لێکرد.

مامە ورچە وەلامی سلاوەکەی دانەوە. لەک‌لەک ملی چەمانەوەو گوتی:(مامە ورچە منو ژیشک هاتوین هەواڵت بپرسین. چەن رۆژیک بو تۆمان لەناو لێرەوارا نەدیتبو. وتمان نەوەکو نەخۆش بوبێ.)

مامە ورچە سەری خوراندو گوتی: (نا نەخۆش نەبوم لە ناو لێرەوارەکەدا قونەلتسم دابو: (هەڵ توروشکابوم)وئەم روانییە هەنارەسورو ئاڵەکانی ناو باخو جەنگەڵەکە.)ژوژو گوتی: (بەڵێ لێرەوە دیارە، هەناری سورو ئاڵ! زورە بەدارەکانەوە دیارن. پێتان خۆشە یارمەتیتان بدەین؟) ورچە تازە زانیبوی کە دەروازەی باخەکەی زور ئاواڵە کردوە تەوە، دەروازەکەی پێوەداو کەللەی لەدرزی دەروازەکەوە هێنایە دەرێو گۆتی: (چ جۆرە یارمەتێکم ئەدەن؟) حاجی لەق‌لەق چووە پێشترەوە گوتی (وەرزی پاپیر هەمو کەسێک میوەی باخەکەیان ئەوەرێنو گردو کۆی ئەکەنەوە. ئێوەیش ئەگەر بتانەوێ هەنارو مێوەی باخەکەتان کۆکەنەوە، ئێمە لەمەدا یارمەتیت ئەدەین). مامە ورچە بروکانی تەکانداو گوتی:(نا،نامن یارمە تیم‌ناوێ).

ژوژو گوتی: (مامە ورچە! تورە مەبە، گرژ مەبەو ئاوچاو مەدە بە یەکا، ئێمە مزەیەکی زۆرمان ناوێ، ئەگەر بە هەر یەکێکمان سێ هەنار بدەیی رازین.)

ورچە بۆلاندیو گوتی:(چ قسەیەک شەش هەنار بە ئێوە، بە هەردوکتان بدەم من نامەوێ مێوەو هەناری ئەم لێرەوارە بوەرێنمو گردوکۆیان بکەمەوە.) ئەوساکەللەی بردە دواوەو بەرەو دواگەڕایەوە،بۆ ناو باخو لێرەوارەکەی.

حاجی لەکلەکو ژوژو سەریان پەردایەوەو بە شوێن یەکترینا بەرەو ماڵ گەڕانەوە. چەن رۆژ بە سەر ئەم وتو وێژانەدا تێپەری. رۆژێ وەرزی پاییز پەری.وەزیرو جوتیرەکان گەنمو جۆوکشتوکاڵەکانیان دوری‌یەو رنیانەوەو خاوەن باخەکانیش مێوەی دارەکانیان وەراندو گردوکۆیان کردەوە، تەنیا هەنارەکانی مامە ورچە مابون، کە هەروا بەقەد دارەکانەوە تەکەیان ئەهات.

زستان بەرێوەبو

مامەو رچە رۆژێک بە ناو باخو لێرەوارەکەی‌دا ئەگەراو کوتو پر قاچی لە قولکە ئاوێک لە بنجە دارێک گیراو قامکەی لاقی شکیا.یا(لەجێ‌چو) ـ ورچە بۆ ماوەیەک لە لانەکەی‌دا بۆی وەرکەوت تا قاچی چاک بێتەوە،قامکەی لاقی بێتەوە جێ.

سەر ئەنجام رۆژێک سەر لە ئێوارە لە لان هاتە دەر تەقیلەیەکی، نا بە لای سەر یەوەو خۆی خزانە ناو،باخو لێرەوارەکەی.

بەلام کاتێ چاوی بە هەنارەکان کەوت، بە ترسو لەرزەوە بۆراندیو دای یە تەوق سەر خۆیداو گوتی: (هاوار بە ماڵم ئەوە بۆچ هەنارەکانم پێستەکانی قەڵەشتی داوەو دەنکەکانی رژاوە؟).

لە دوایی‌داکەمێک بیری کردەوەو گوتی: ـ(من ئەزانم ئەو لەگلەگە مل درێژەو ئەو ژیشکە بێ فەرانە، دنوکو گازیان لەم هەنارانە گرتووەو ئاوا شەقار شەقاریان کردوە، ئەبێ وایان تۆڵە لێ بستێنمەوەو بەلایەکیان بە سەر بهێنم کە بە داستان بێگێرنەوە). دوای ئەم وتو وێژە زۆر بەلەزو تالوکەو بەپەلە،لە باخەکە دەر پەرییە دەرێ.لە رێگا توشی بزنە کێوی یەکی شاخ تەلایی هات. بانگی کردوگوتی: (هوێ‌بزنەکێوی تۆ لەق‌لەق‌و (ژیژو): سەگ‌بابت لەم نێزیکانە نەدیوە؟) بزنەکێوی‌یەکەش وتی: (بۆچ دیمن چ کارێکت

پێانە؟.)

ورچەش وتی (زوبە بێژە بزانم لەکوێن ئەمەوێ ملی هەردوکیان هەڵکەنم.).

بزنەکێوی، زۆر ترساو بەترسەوە بە دەنگێکی نیوە نوساو، بالاندیو گوتی: (بۆچ؟

مامە ورچەش وتی: «من چەن ڕۆژێک نەخۆشبومو لەلان وەرکەوتبوم. ئەم لەگ‌لەگە بێ فڕە لاقبەرزە، مل درێژە دندوک سورە درێژە، وەئەم ژیشکە پشتدڕو دارە، ناحەزەکە ئەڵێی بەردی ناو(قۆچەقانی شەیتانە) بێ. ئەوەی بەڵێن لە من وەرگرن خۆیان خزاندوەتە. ناو ئەم باخەی من وپێستی هەمو هەناری ناو ئەم باغەیان لەت کردوەو هەنارەکانیان قەڵەشاندوەو دەنکە سورە، یاقوتییەکانی، ناویان، کۆرۆشتووە، قرتاندوەو خواردویانە، هەنارەکانیان قرتاندوەو کوروشتووەو ئەوپێستە جوانانەیان قەڵەشاندوەو دەنکە سورە یاقوتییەکانی ناویان خواردوە، لەم سۆنگە، ئەوەی خوراوە، خوراوەو ئەوانی تریش هەمو پێستەکانیان، شەقار شەقارکراوەو بە قەد دارەکانەوە ویشک هەڵاتونو لە خواردن کەوتون.

بزنەکێویەکە، سەرێکی تەکانداو گوتی: نا، نا لەقلەق، ژوژوم نەدیوە. بەلام ئەوانە ئەم جۆرە کارانەیان لە دەس نایێ، ئەمەکاری ئەوان نییەشتی وا نابێ.

ورچە توڕە بوو دای بە سەر خۆیداو بولاندیو گوتی: (بۆچ درۆ ئەکەی، ئێوە هەموتان ناراستو درۆزنن. من ئێوە ئەناسم)ئەوسا، کلکی کرد بەناو گەڵۆزو لینگیداو بەرەو ناو باخەکەی گەڕایەوە، ماوەیەک گەڕا،بەلام چاوی بە لەگ‌لەگ‌و ژیشک نەکەوت، دەستی نا سەر بناگوێ،هەستا سەر دوپاشو، یەک بەو دەرو دەشتە بۆڕاندایو هاوارێی کرد:

لەگ‌لەگ هۆی مل درێژی بێ فەڕ، هۆی ژوژوی دڕوپشتی ناحەز. لەقلەقو ژیشکە،کە لەو نێزیکانە بون، کاتێ گوێیان لە بۆڕاندنی ورچە بو. بەرەو لای مامە ورچە رویشتن، لەقلەق بە باڵەپڕژەو لۆقەلۆقو ژیشکیش وەکو تۆپە جیکەنە، بە خلۆرە خلۆر، بەرەو لای ورچە بۆی کشانو گوتیان:

«بەڵێ مامە ورچە، چ کارێکت بە ئێمە هەیە، بۆچوا قەڵسو گرژو ناوچاوان تاڵی ؟!».

وژچەکاتێ چاوی بەوان کەوت وا هاتنە پێشەوە، بۆڕاندیو وتی:

«ئەی دەردو سندانو ژەقنەموت، هەی قوڕی ناو...م دا بە دەمو فلچو دەنوکە درێژەکەتانا،ئێوە بۆچ پێستی ئەم هەنارە جوانانەتان واکورۆشتووەو ئاوا هەڵتان تلیشاندوە؟».

لەکلەکو ژیشک وتیان، باوکم بۆچ لە خۆتەوە، تۆمەتمان لێ ئەدەی، بە خوا ئێمە پامان نەناوەتە، ناو باخی تۆ، بە خوا لمبۆزو دنوکمان لەپێستی هەناری، باخت نەکەوتووە،ئیتر بۆچوا ئەبۆڵێنو ئەبۆڕێنی بە سەرمانا؟

ورچە تورە بو، دای بە تەوق سەر خۆیداو وتی: بۆچ درۆ ئەکەن؟ ئێوە خواردوتانەو بەدیانو دندوک تەواوی پێستی ئەم هەنارە جوانانەتان رنیوەو قەڵەشاندوتانە، هەموتان، کون کونو ئەنجن ئەنجن کردوەو هەمو ناوکەکانتا، دەرهێناوەو ئەوەی وا، بۆتان خوراوە،خواردوتانەو ئەوی تریشی،وەکو پێستە هەمانە. بە قەد دارەکانەوە، ویشک هەڵاتووە، چونکا دانەکەتان خواردوەو ئاوەکەشتان. چنیوە، لەکلەکو ژیشک هەرچی سوێندیان بۆ ورچە ئەخوارد، ئەو باوەری نە ئەکردو زیاتر خۆی تورە ئەکردو ئەیبوراند. هەواکەم کەم تاریک ئەبو، بولێڵەی ئێوارە، خۆرەتاوی داپۆشا بو، جیهان خەریک بو،کراسی رەش لە بەر بکات، زەردەی خۆر لە دەم کەل خەریک بو ئەپەری، نوچکەی کێفەکان، نوری خۆریان لە روی خۆیان دائەرنی، رۆژ جێگای خۆی ئەدا بەشەو. لەوێ کاوێداکوندێک لەوێوە، تێپەری کرد، کاتێ گۆی لە بۆراندنی مامە ورچە هەڵخست، وتی: ها چییە چ قەوماوە، ئەڵێی، پیرێژنی دوت لێ رژاوە، خانە خراو بۆچ ئاوەزت لا نەماوە ورچە، هەمو قسیەو باسەکەی لە نوکەوە بۆ(کوندەبو) گێراوە، کاتێ(کونەبەبو)سەری ماشەری ئالۆزاوی دوزیەوە، وتی: (مامەورچە، هەستە برۆینە ناو باخە هەنارەکەت، بیان بینم بزانم چ قەومیاوە، خوریاوە، یا شەختە لیانیداوە»مامە (ورچە) و (لەکلەک) و (ژیشک)و (کوندەبو) چونە، ناو باخی هەنارەوە، کاتێ کوندەبو چاوی بە هەنارەکان کەوت چاویلکەی نا، بان چاو ی و وتی: «لەکلەکوژیشکە) راست ئەڵێنو لەمەدا ناراست نین، ئەمانە هەنارەکانیان وا لێ نەکردوە، پێستی هەنارەکان خۆیان پێستیان هەڵداوەو شەقاریان بردوە» ورچە واقی

بردەوەو گوتی: «چلۆن؟»

کوندەبو وتی: «کاتێ هەنار زۆر ئەگا پێستەکەی ئەترەکێو درزئەباو دەنکەکانی ئەرژێژێتە (خوارێ). مامە ورچە ئارەقی شەرمی ڕژاندو سەری بەردایەوەو گوتی: «من بێ ئاوەزیم کرد، هەم قسیەی خراوم نا، ناو پارسەنگی دۆستانم،وەهەم هەنارەکانیشم دوڕاند، ئەگەر لەکاتی خۆیدا دارەکانم پتەکاندایە، وایان بە سەر نە ئەهات، ئێستا ئەگەر ئەم دارانە تەکان بخۆنو بایەک لیان کەوێ هەمو هەڵ ئەوەڕێنو ئەو دەنکانەش وا ماون بەفیڕۆ ئەڕۆنو لەکیسم ئەچن نازانم چیکەم؟».

لەگ‌لەگ‌و ژیشک‌وتیان: (مامە ورچە زیان لە نیوەیش بگەڕێتەوە، هەر باشە، تۆ خەفەت مەخۆ، ئەت بەخشینو ئامادەشین، لە تەکاندنو چنینەوەی ئەم هەنارانەدا یارمەتیت بدەین. (فَاصْفَحِ الصَفْحَ الْجَميلْ ـ وَ تَعٰاوَنُوا عَلَى الْبِرّ وَالْتَقْوَى) ئایەتی قوڕئان وکەلامی خودان.

ورچە لەخۆشیدا هەستا سەر، دوپاشوو سوڕێکی خواردو، وتی «چلۆن؟. لەگ‌لەگ، ڕوانییە ئاسۆی ئاسمانو، وتی: (ئێستا تاریک بووە، سۆزی سەر لە بەیانی، دێنە ناو باخو تۆ بڕوانە!) بۆ سۆزیدا کاتێ ڕۆژ بە تاوی نورو تیشک‌و تیریژی خۆی، جیهانی لە شەوەزەنگی تاریکەشەو ڕزگار کردو خۆر جیهانی ڕوناک کردەوە، ورچە چووە ناو باخە هەنارەکە، لەگ‌لەگ بە دنوکی سورو درێژی ساقەتەی هەنارەکانی ئەگرتو لەبن‌دا ئەی قرتاندو لە برکەو دارەکەی ئەکردەوە، ژیشکیش لەبن دارەکان، ڕائەوەستا، کاتێ هەنارەکان ئەکەوتن ئەچونە ناو، دڕو داڵەکەی، ناو پشتی ژیشکەوەو ئیتر خۆڵاویو قوڕاوی نە ئەبون. ئەم چریک‌وچیروکە، جوان نیشانمان دەداکە مرۆف دەبێ بەیارمەتی دۆستان کارو باری ژیانیخۆی ببابەرێوە، ئەوەیە کورد بە درێژایی مێژوی ژیانی خۆی لە واتای کۆنوکەونارایانەکەڵکیوەرگرتووە، هەرەوەز، گەلەجوت، گەلەکۆمەگ، هاریکاری کردن لەگەڵ یەکتر (تَعٰاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ...) بەو هیوایە، کە پشتی یەکتر، بگرینو پشتی یەک بەرنەدەین، بۆیێ دەڵێن: برا لەپشت برابێ، مەگەر قەزا لە لای خوابێ. دەبێ بڵێمکە یەکەم ژمارەی کۆواری گرشەی کوردستانم لە ۱ی مارسی ۱۹۸۱ ـ ز ـ لە چاپدا، وە تا ۹ ژمارەم لێ بڵاو کردەوە، ئەمە خۆی بووە سەر مەشق تا

دەوڵەت کۆواری ئامانجو ئاوێنە لە تارانو کۆواریسروە لە شاری ورمێ لەچاپ بداو بڵاوی بکاتەوە، کاری رۆژنامەگەری من بووە هۆو سەر مەشق بۆ چاپو بڵاو بونەوەی چاپەمەنی کوردی لە ئێران.دەوڵەتو نوسەرانیکورد چاویان لە من کردو کارە کە، بووە چاولێکەری (شەپۆل).

تانەنورت گەرمە کارێکی بکە تا نەبویتە کۆتی پییّ کولکی پنە.

هۆیسەربە زريوشانازي كوردو عەرەب وئیسلام

سُلْطانْ سَلاحَ الْدینْ ایّوبی

ڕۆڵەکەی«سلطان صلاح الدین» نەخۆی گۆلی کەسان

ڕوکنی ئیمان خوشەویستیی نیشتمانە بێ گومان

چریکەی خەلۆک

مەگەر «خەلۆک»ی نۆکەری خەلیل بەگ ئەوەند سپلەو ئەمەگ‌نەشناس بووبێت!! ئەم میساڵە چیرۆکێکی دڵ‌تەزین و پڕ لە عیشق و ئەوینی راستەقینەی کیژە کوردێ وەدوو زمانی پیاوێکی بێ‌ئەمەگ و سپلە بۆ ئێمە دەرئەخات.

دەڵێن: میرێکی کورد کە نێوی حەسەن پاشا بووە، برازایەکی ئەبێ بەناوی «خەلیل بەگ»، ئەویش نۆکەر بابێکی ئەبێ، بەناوی: «خەلۆک» - حەسەن پاشا لەگەڵ: «تەمەرئاغا» میرێکی تری کورد، لەسەر ئەوە کە تەمەرئاغا وەک جاران سەرانەی پێ نەداوە، بەینیان تێک ئەچێ! تەمەرئاغا، کچێکی جوان و تەرلانی ئەبێ، لە کوردستانی رۆژئاوادا بەناوبانگ ئەبێ. ناوبانگی شەنگ و شۆخی ئەو کچە کە ناوی «تەنیاپەری» ئەبێ بە «خەلیل بەگ» ئەگا، «تەنیا پەریش» ناوبانگی جوامێری و لاوچاکی خەلیل بەگ ئەبیسێ و ئەم میسالایەش لەبارەی ئەو دووانەوە وتراون: «کێ تۆزی جوامێری و لاوچاکی خەلیل بەگ ئەشکێنێ» - ئەوە شۆرەبیە یان «تەنیا پەری‌یە».

دەڵێن: رۆژێک حەسەن پاشا، بە خەلیل بەگی برازای ئەڵێ: کورە! تۆ بۆ ئەوەندە بێ دەسەلاتی؟! «تەمر ئاغا» دە ساڵی رەبەقە، یاغی بووەو ئیتر سەرانەمان پێ نادا، لەشکرێک ساز کە برۆ، تەمێی کە، خەلیل بەگ بەم تانەو تەشەرە، تێک چووەو لە وەڵاما ئەڵێ: خۆم و خەلۆکی نۆکەرم ئەڕۆم، یان وایی تەمێی ئەکەم، کە جارێکی دیکە مل هوڕی نەکا یان ئەکوژرێم!

دەڵێن: خەلیل بەگ سوار ئەبێ و خەلۆکیش وەدوی خۆی ئەداو روو دەکەنە هەرێمی «تەمەرئاغا» لە دوورەوە چاویان بە هەوارگەی تەمەرئاغا دەکەوێ، تەماشا دەکەن وا چادرێکی زۆر جوان و نەخشین لەناو هەموو دەوارەکانا دیارە، بە خەلۆک دەڵێ: کورە ئابڕۆ بزانە، ئەو تاوڵە جوانە هی کێ‌یە؟ خەلۆک ئەڕواو کاتێ نێزیک ئەبێتەوە، چاوی بە «تەنیا پەری» ئەکەوێ، لە تاو جوانی تەنیا پەری بێ‌هۆش ئەبێ و لە ئەسپەکەی ئەکەوێتە خوارێ، تەنیاپەری بۆ سۆ ئەکا، بە لوتیا، وەهۆش دێ و ئەیباتە نێو چادرەکەی خۆی و لێی دەپرسێ: ئەو سوارە وا بەجێت‌هێشت کێ‌یە؟! خەلۆکیش دەڵێ: ئەوە «خەلیل بەگ»ی برازای حەسەن پاشایە، هاتوە ئێوە تالان

بکاو شوێنی دەوارەکانتان بکاتە پیواز، چونکە دە ساڵە باجتان نەداوە! تەنیا پەری دەڵێ: هەستە بچۆ خەلیل بەگم بۆ بانکە، «خەلۆک»ی بێ ئەمەگ ئەیزانی ئەگەر «خەلیل بەگ» چاوی بە تەنیا پەری بکەوێ عاشقی ئەبێ و ئەویش دەسی لە هەمانەوە دەرئەچێ، لەبەر خۆیەوە ئەڵێ: وا چاکە رێگەی لێهەڵەکەم. «خەلۆک» روو دەکاتە «خەلیل بەگ» دەڵێ: کچی پیرێ ژنێکی جادوگەری کەچەڵی باریکەو چەق و رەق لەوێ دا ئەژی، فێنکی سبەینان ئەبێ، «تەنیا پەری» گوێی لێ ئەبێ کە خەلۆک چۆنی لای ئاغای باس کرد، بە دەنگێکی بڵیند؛هەرا لە خەلیل بەگ دەکا: «وەرە بزانە کێ وەک «تەنیا پەری یە» بەژنم ئەڵێی شۆڕەبیە!

کاتێ خەلیل بەگ ئەمە ئەبیسێ، پێی جوان نابێ راستەوخۆ بچێ بۆ لای کچێک، ناچار روو دەکاتە هۆدەی میوانان، بەڵام چۆڵ بووە، چونکە تەمەرئاغا لەگەڵ پیاوەکانیا چووبوونە راو و شکار، تەنیا پەری کە بەمە دەزانێ، چادرەکەی خۆی دێنێ؛لەوێدا هەڵیدا، کارەکەرێک دەنێرێ تەلای «خەلیل بەگ» کە خەلۆک بنێرێ یارمەتیان بدات، لە خەلۆک وا بووە، تەنیا پەری حەزی لێ ئەکاو بەم بیانووەوە ئەیەوێ چاوی پێی بکەوێ، گورج دەچێ، مەبەستی تەنیاپەریش ئەوە بووە بەکارەکەرەکانی بڵێ تا هەندێک لە خەلۆک دەن، بەڵام کە بیری کردەوە، پەشیمان بووەوە، وتی: نەوەکو خەلیل بەگ دڵی بێشێ، بە تایبەت دە ساڵە سەرانەو ساڵانەیان پێ نەداون. نەی‌هێشت دەسی بۆ درێژ کەن و خەلۆکی ناردەوە، لە دڵیا وتی: چاک وایە بی‌بەخشم. دەڵێن:ئێوارە،تەمەرئاغا لە راو هاتەوە، چوە لای تەنیا پەری، پرسیاری کرد ئەمانە کێن؟ لە وەڵامدا وتی: بابەگیان ئەوە خەلیل بەگی برازای حەسەن پاشایە! تەمەر ئاغا چووە لای، دوای چاک و خۆشی، کەوتنە قسەو باس لەگەڵ خەلیل بەگا، تەمەر ئاغا، خەلیل‌بەگی وەبەر دڵ کەوت، روی کردە خەلیل بەگ و وتی: تۆ هەوەڵ جارە، هاتویەماڵی من، ئەمەوێ بتکەمە زاوای خۆم، ئەوا تەنیا پەریم پێشکەش کردی، خەلیل بەگ لە شەرمان سەری بەردایەوە، چون کچ و کوڕ پێک رازی بوون، مارەیان کرد و تەمەرئاغا کۆشکی تایبەتی بۆ تەرخان کردن و حەوت شەو و رۆژ،گۆوەند و زەماوەندیان گێڕا، بەڵام خەلۆک کە لەگەڵ ئاغای خۆیدا ناپاک بوو و عاشقی تەنیاپەریش ببوو، فێڵبازی کرد و بە خەلیل‌بەگی دەڵێ: بە پێی داب و دەستوری ناوچەیی، جوان نیە لێرە ببی بە زاوا، چاک وایە بگەڕێتەوە، خۆیان ساز دەکەن و چەن سواریش تا نیوەی رێگە بەڕێیان دەکەن. جا لە پاش

ئەوە سوارەکان دەگەڕێنەوە، خەلۆک بە خەلیل بەگ پێشنیار دەکا با لەم سەرئاوە، لەم سەوزەزارە داوپشویەک بدەین، ئەم شەو لێرە رای‌بوێرین، بەیانی بەکاوە خۆ ئـەڕۆیینەوە، دائـەبەزن و چـادرهەڵئەدەن. خـەلۆکـی نـاپاک خـەلیل‌بەگ هەڵدەفریوێنیّ و ئەیبا بۆ راو، لە رێگە خۆی ئەکاتە نەخۆش و ئەگەڕێتەوەو خۆی ئەگەیینێتە لای تەنیاپەری، بە هەرەشە دەڵێ: دەبێ ماچم پێ بدەی، ئەنا ئەتکوژم! تەنیا پەری فریوی ئەدا، کاتێ نێزیک ئەبێتەوە، لە ناکاو خەنجەرێک لە لوتی ئەداو لوتی ئەپەڕێنیّ، خەلۆکی ناپاک لە ترسان سواری ئەسپەکەی ئەبێ و بەغار خۆی ئەگەیینێتە حەسەن پاشا، کاتێ پاشا خەلۆک وا ئەبینیّ، ئەڵێ: کوڕە! کوا خەلیلی برازام؟ کوژراوە؟! خەلۆک دەڵێ: قوربان خەلیل‌بەگ خەیانەتی بە تۆ کرد، منیش پێم ناخۆش بوو، دەنگم دا، ئەویش لوتی بڕیم، پاشا وتی: کـوڕە دەڵـێی چـی؟ خەلۆکیش وتی: قوربان، تەمەرئاغا تەنیاپەری کچی بە تۆ پێشکەش کردو بـۆی ناردی، بەڵام خەلیل بەگ فریوی داوە، ئەڵێ: خۆم مارەت ئەکەم و لە رێگە هەر سرت و پرتیان بوو، حەسەن پاشا وتی: ئێستا لەشکرێک ئەنێرم بیکوژن. خەلۆک وتی: قوربان وا باشە بە فێڵ بیکوژی.

دەڵێن: هێشتا خەلیل‌بەگ لە راو نەگەڕا بۆوە لای تەنیا پەری، پیاوی حەسەن پاشا هاتە لای و وتی: مامت زۆر نەخۆشە، زووبە بڕۆین بۆ لای مامت، خەلیل‌بەگ بە غار هاتە لای مامی و لە پەرۆشیا تەنیا پەری لە بیرچوو، خەلیل‌بەگ بەم فـڕو فێڵەی نەزانی بوو، کاتێ گەیشتە دیوەخان، لەناکـاو لێـیان داکـوشتیان، ئـەڵێن: خەلۆکی ناپاک کوشتی، لە پاشان ناردیان تەنیا پەریان هێنا بۆ ماڵی حەسەن پاشا، کە چاوی تەنیاپەری بە خەلیل‌بەگ کەوت، دەستی کرد بە گریان. ناچار خـەلیل بەگیان ناشت و ناردیان،مەلایان هێنا تا تەنیاپەری لە حەسەن پاشا مارەکەن، تەنیا پەری بەڵێنی نەدا، مەلا زۆری ئامۆژگاری کرد، تەنیا پەری وتی: ئیزنم بدەنێ تا جلک و بەرگی بوکێنی لەبەرکەم و خۆم بڕازێنمەوەو بچمە سەرگۆڕی خەلیل‌بەگ، لە پاشان بەڵێن‌ئەدەم، تەنیا پەری ئەیویست خۆی لە ناو بەرێ، بۆ هەل ئەگـەڕا، چووە سەر قەبری خەلیل بەگ، زۆری بە خەلیل بەگا هەڵگوت و سوێندی خوارد لە پاش بەژنی ئەو، دڵ بە کەسێ نەدا، هاتەوەو چووە سەرکۆشکی پاشا، مەلایش هەر ئامۆژگاری دەکرد، ئەویش هەر پرسیاری جۆراوجۆری ئەکرد، کوت و پـڕ خۆی لەبانی ئەوکۆشکەوە خستە خوارێ‌و هەپرون هەپرون بوو، ناچار ئەویشیان

لای گۆڕی خەلیل بەگ ناشت. تەمەرئاغا بەم کارەساتەی زانی، هاتە سەر حەسەن پاشا، شاری داگیر کرد و هەموویانی کوشت، خەلۆک لە ترسان چووە سەر گۆڕی خەلیل بەگ و تەنیاپەری، بەڵکو نەی‌کوژن، تەمەرئاغا وتی: ئەو ناجستەیش بکوژن، کە شەمشیرێکیان لێدا، چونکە خایەن بوو، خوێنە پیسەکەیشی رژا نێوان گۆڕەکەیان و بوو بە درویەکی گەورەو لە نێوان ئەو دوو گۆڕە دا شین بوو، بۆیە کانێ لە کوردەواریدا هەر کەسێک ناپاک و ئەمەگ‌نەشناس بێت، ئەم میساڵەی بۆ دێنەوەو ئەڵێن: مەگەر خەلۆک ئەونە سپڵەو ئەمەگ‌نەناس بووبێت، وەیان بۆ جوانێ تەنیاپەریش دەڵێن: ئەڵێی تەنیاپەری‌یە - بەژن شۆڕەبیە.

شیعر و هۆنە

لەمن بۆ شەپۆل سەلامێ بەرن — دوای رێز و حورمەت پەیامێ بەرن
بڵێن ئەی نوسەری دڵسۆز و چاک — ئەی نوسەری نیشتما نیی و پاک
دور لەهەرا ئەی فەرهەنگ پاک — پارێزەری باوی کوردی چاک
هەربژی ئەی ئازاو نەبەز — خزمەتکاری زمان لە نێو قەفەز
تۆ لە بێباکان و دڵچاکی — بە غیرەت بۆ گەلت زۆر چاکی

لێکۆڵینەوەیەک لەسەر شیعری گۆران بۆ دەروێش عەبدوڵڵا

ئەوەکە هونەروەری بەڕێز عەلی خیرەدمەند بە شارام نازری راگەیاندبوو، لە نادری کورت گەڕێ لەباتی گۆرانیوتن با بڕوا کارێکی دیکە بۆ خۆی بدۆزێتەوە[١]، منی خستە بیر ئەو هۆنراوەی گۆران کە رووی قسەی لە دەروێش عەبدوڵڵایە، لە فۆلکلۆری کوردیدا گرنگیەکی تایبەت پەیدا دەکا، پەندێکی پێشینانی کوردی دەڵێ: «زۆرتری خەڵک عەقڵیان لە چاویان دایە» کە هەموومان دەزانین ئەم قسەیە راستە. هەموو چاوێک دەڕوانێ و دەبینێ، بەڵام دیتنیان وەک یەک نیە، زۆربەی خاوەن چاوەکان بۆ شت دەڕوانن و شت دەبینن ودیتنەکەیان لەسەر رواڵەتی شتەکەوە دەوێستێت و قەبوڵی دەکاو وەدوای دەکەوێ. بەڵام هیندێک چاوی تیژو وردبین هەن کە بە رواڵەتی شتەکە بەس ناکەن، پشت و ئەو دیو وناخی شتەکە دەبینن و تێی دەڕوانن و لێی دەکۆڵنەوە.

دەتوانین بڵێین کە گوێچکەش وەکو چاو وایە، یانی: «زۆربەی خەڵک عەقڵیان لە گوێچکەیان دایە»، هەرچی دەبیسن وەریدەگرن و قەبوڵی دەکەن و بەکردەوەش دەیکەن. بەڵام هیندێک گوێچکەی بە هەست و قووڵ هەیە کە تەنیا بە دەق و رواڵەتی بیستراوە کە بەس ناکاو تەواوی لق و پۆپ و رایەڵ و پۆی بیستراوەکەش دەبینێ، سەرنج دەداتە بەرهەمی بیستراوەکەو دەیداتە بەر جیکەنەو لۆکە نەرمەکەی، لە پەمۆ دانەکە جۆی دەکاتەوەو بەبای عەقڵ شەنی دەکاو کاو دانەوێڵەکەی لە یەک جوێ دەکاتەوە، بە بیری تێژو وردی شانەی دەکاو سەرۆک و بنۆک و سەرکۆزەرەی دەگرێ و خەوشەکەی جوێ دەکاتەوەو هەرکامێکیان لە جێگەی تایبەتی خوێدا دادەنێ.

دەڵێن: «ماسی لەسەرەوە دەگەنێ»، هەر لەبەر ئەمەیە، ئەوانە، ئەوانە کە دەیانەوێ نەتەوەو گەل و خەڵکێک بگەنێنن، سەرۆکەکان و دەسەڵاتدارەکان دەگەنێنن، ئەگەر ئەمانە گەنین ئیتر وەکو خۆرە تەوای خەڵکەکە دەتەنێتەوە.

ئێمە چەندین جار لەم پەیوەندیەوە، رامانگەیاندووە، کە دژو دوژمنانی ئیسلام و قورئان و ئەوانەی کە دژی فەرهەنگی رەسەنی کوردی و خۆماڵین، خەریکن ئێمە وا باربهێنن کە هەرگوێ بدەینە فەرهەنگ و داب و دەستور و ساز و ئاوازی نامۆو لاوەکی و چاومان لەبێگانە بێ و لە لایەکی دیکەوە لە فەرهەنگ، خوو ئاکارەجوانو رازاوەکانی خۆماڵی کوردی خۆمان دوورە پەرێز راگرین و ئەو داب و دەستورە رەسەن و جوانەی باووباپیرانمان لە بیر بچێتەوە و تەنانەت جل وسیپاڵی خۆماڵی کوردی نەکەینە بەر. جا

هەر لەبەر ئەمە بوو کە تاغوتی ئەوەل (ڕەزاخان) کەواو پاتۆلی کوردی کە جلی نوێژو دینە، لە خەڵکی قەدەغەکردو دەیویست موسڵمانانی کورد فەڕەنگی مەئاب بکا، لەو سەردەمەدا، ئەگەر لاوێک یا ژنێک سەرتاپا سیپاڵی فەڕەنگی لەبەر دا بووایە، پێیان وابوو کە زۆر پایەبەرز و بەڕێزە، ئەگەر لیباسی خۆماڵی کوردی لەبەر دابووایە، دەیانگوت کە زۆر وەپاش کەوتووە، واتە: پێشکەوتخوازی و وەپاشکەوتویی، بە گوێرەی لیباس دیاری دەکراو بەم لەونەدەیانویست کە فەرهەنگی ڕەسەن وباوی خۆماڵی کوردی لە بیری خەڵک بەرنەوەو فەرهەنگی هەرزەی بێگانەو نامۆ لە جێی ئەو دانێن.

هەروەک دەزانین ئەوگشتە چاوە، ئەو دیمەنانەیان دیبوو و ئەوگشتە گوێچەیە ئەو هەمووە موسیقا لاوەکیانەیان بیستبوو، بەڵام کەم گوێچکەی تیژو بە هەست وەکو (عەبدوڵلاگۆران) بە وردی لەمانە تێگەیشتووە، ئەم دیتن و بیستنە ڕواڵەتیەی خەڵک، دەبێتە هۆی چ بەڵاو مەینەتێک؟ مەگەر هەر خوا خۆی بزانێ.

لە لایەکی دیکەوە، هەموومان دەزانین کەکەسێکی وەک (تەقیزادە) کە سەردەمێک لە ئێراندا دەسەڵاتدار بوو، کردەوەی ڕەزاخانی کاوێژ دەکردەوەو گوتی: «ئێمە دەبێ سەرتاپامان فەڕەنگی بێ، تا ببینە ئینسان، چون تەقیزادە نۆکەری بێگانە بوو، ئینسانی بەوە دەزانی بێگانەو فەڕەنگی مەئاب بێ.

ئەو هەموو گوێچەیە، قسەکانی تەقیزادەو موسیقا و ساز و ئاوازی نامۆیان بیستبوو، بەڵام کەم گوێچکەی قووڵ و وریا و تێگەیشتوو پێگەیشتو، بەرهەمی ئەمانەی لێکدابووەوە، ئەگەر جوان وردبینەوە ئیستیعمار و چەوسێنەران وشەڕهەڵایسێنەران بۆ ئەوەی بتوانن فەرهەنگی نەتەوەیەک لە نێو بەرن، ئەم بەرنامەیان بە نێو دەسەڵاتداران و بەناو ڕۆشنبیران دا بڵاو دەکردەوە، ئەوانیش لە ڕێگەی چاوو گوێچکەوە ئەوەیان وەکو چاوە قوڵکەو گوێ ڕەپە دەخستە نێو خەڵکی و پەتاکە، هەموو کەسێکی دادەگرت.

ئەم پەتایە بە تایبەت لە ڕەژیمی پەهلەوی هەموو لایەکی ژیانی تەنیەوە، هەر لە جل و بەرگ و کەوش و شتی خواردەمەنیەوە بیگرە تا دەگاتە فەرهەنگ، ڕامیاری، موسیقا، چریکە، بەیت، هۆنراوە، پەخشان و هونەر و قسەکردن و خووخدەی کۆمەڵایەتی.

ئەم دەردو بەڵا چەپەڵە، پلە بە پلە، زیاتر بەرەو نەگبەتی دەڕۆیشت، ئەگەر لە شاری تاران، کە ناوەندی وڵاتە، خەڵکەکە بە قسەی تەقیزادە دەبوونە فەڕەنگی مەئاب،

خەڵكی كورد لەو پەڕی ئێران، چاویان لە خەڵكی تاران دەكردو دەبووە چاولێكەری كە ئەو شەیتانو بێچوە شەیتانانە، سازیان كردبوو، لە هەر جێگەیەك كە دەستیان دەڕۆیشت ئەم پیلانەیان بەڕێوە دەبرد.

گۆران ئەو هەستیارە بەرزو نەمرە، زۆر بە قووڵی سەرنجی داوەتە ئەم مەبەستانە و گوێی بۆ شل كردون، فەرهەنگی خۆماڵی و موسیقای خۆمانی كوردی زۆر لەكن چا بووە، بەڵام قینی لە موسیقای هەرزەی لاوەكی و نامۆ بووە، دیارە دەبێ ئەمەش بدركێنم كە لە نێو قەومی ساكارو كەم زانستدا قەدرو رێزی هونەروەر و هونەرو سەنعەتكار، وەكو عەكسی مانگ و ئەستێرە وایە، لە نێو حەوزێكی لیخن دا،بۆیێ خیردەمەند بە كوڕی شارام نازری رێی نەداوە كاری هونەری بكات، لە رۆژگاری پێشو دا گۆرانی بێژ، شمشاڵلێدان: موسیقاژەن، هەستیار، چرگەر، حیكایەتخوان و هونەرمەند لە نێو كوردەواریدا رێزێ زۆریان بوو و خزمەتیان دەكرا. بە تایبەت چڕگەران كە هی وەك عەلی بەردەشانیان تێیدا هەڵكەوتوە،كە كارەساتی وەكو شەڕ، دڵداری، چیرۆك و بەسەرهاتی گرینگی زۆر بە جوانی دەڕازاندەوەو دەماودەم بە دەنگ و ئاواز دەیانگێڕاوە، وەك چریكەی (ئەوڕەحمان پاشای بابان)، (مەمو زین) و (دم دم یا جم جم) و هی تر لە بەرانبەرا خەڵات و بەراتیان دەدرایە. بۆ وێنە عەللامە، مەلا ئەحمەد تورجانیزادە لە تاران بۆیی گێڕامەوە، فەرموی: كاتێ یەكەم ژومارەی رۆژنامەی كورد لە ورمێ لە ساڵی ۱۳۴۰ بەسەر نووسەریو بەرپرسی محەمەد قزلجی تورجانیزادە چاپ و بڵاوكراوە سمكۆی مەزن بە كاكمی فەرموبوو چەن ژومارەم بۆ بنێرە، كاكیشم رۆژنامەكانی بە منا نارد. كاتێ چومە چهریق و دیوەخان، میوانێ زۆر لە سەرانی هۆزەواری كورد،لە خزمەت سمكۆ بوون، فەرمانی دا بۆ میوانەكان یەكی رۆژنامەیەك لە پێشیان دانرێ و ئەوسا سمكۆ خۆی لیرەیەكی زێڕی لەسەر رۆژنامەكە داناو فەرموی ئاغاینە، هەر چەند من خەرج و مەخاریجی ئەو رۆژنامەم دابین كردووەو نیازی بە پارەو دراو نیە، بەڵام ئەبێ یەكی زێڕێك لەسەر رۆژنامەكە دابنێن، چونكە رۆژنامەیەكی كوردی كە بۆ یەكەمجار بڵاو دەبێتەوە، دەبێ بە زێڕ بكڕدرێ. ئەوسا ئوستاد تورجانیزادە فەرموی زێڕێ زۆر كۆكراوەو لە نێو سینییەكدا لەبەردەم منیان داناو لەو دەمەی داكە من لە نیزیك سمكۆ بووم و خەریك بووم زێڕەكە هەڵگرم. سەدرولعولەمای مەهابادی لە تەنیشت منەوە دانیشتبوو بە سیخورمە لێیدام، داوای خەرمان لۆغانەی زێڕی لێكردم، منیش ۳ لیرەم پێدا، دیار بوو داوای زۆرتری دەكرد،

منیش سوێندم لێخوارد ئیتر هیچی دیکەت نادەمێ، بەڵێ ئەمە خۆی باشترین بەڵگەیە بۆ ڕێزدانان لە فەرهەنگ و فەرهەنگیان. بەڵام لەو کاتەوە فەرهەنگی پوچی بێگـانەو نامۆ و ڕۆژاوا، وەکو کوندە بو باڵی ڕەشییان بەسەر ئەم وڵاتەدا کێشـاوە، ئـەم جـۆرە ئەدەب و هونەرانە لە برەو و نرخ کەوتون و نەماون وفەوتاون، ئەوانەش کە ماونەتەوە کز، بێ‌قەدر، بێ‌ڕێز، کەنەفت، بێ‌تین، شپرزەو گۆڕاون و بە جارێک لەبـاو کـەوتون، گۆران شاعیری بەرزو بیروردی کورد، ئیشارە بۆ ئەمە دەکاو بـە دەروێش عـەبدوڵلاّ دەڵێ: برای دەروێش! ئەزانم بۆ مەعیشەت وێڵ و ئاوارەی - بە زەهری ناعیلاجیتە لە ناکەس ویستنی لوقمە - بە مردنتە کەگوێی ناشی ئەخنکێنێ خرۆشی نەی -گۆران لە نێوەدێری ئاخری هۆنراوەکەدا ئیشارە دەکا بۆ فۆلکلۆری کوردی، کە دەڵێ (بلوێر بۆ گالێ دەدا) ئەمە لە کاتێکدا دەکوترێ کە کەسێکی زۆر عاقڵ قسەیەکی زۆر بە نرخ بۆ کەسێکی زۆرگەوچ بکا. گۆران دەیەوێ بڵێ:تۆ کە شمشاڵو نەی بۆ قـەدر نـەزان لێ دەدەی وەک ئەوە وایە کە بلوێر بۆ گالێ بدەی. تۆش بەقەت مردن ناڕەحەت دەبی، ئەویش کە خرۆشی شمشاڵەکەت تێ‌ناگا، وەکو گوێچکەی بخنکێ وایە، لە خوارەوە پارچە هونراوەکەی گۆران‌تان بە تەواوی پێشکەش دەکەم، تا بۆ خۆتان بیخوێننەوەو بە سەرنجی ورد بیپشکنن:

بە ڕەنگی زەرد و شێوەی دەست و شمشاڵی کـزا، دەروێش
حەزم کرد بەستەیەک ببیەم سەراسـەر حـوزن و مـاتەم بـێ
لە سیماتا بەدیم کـرد هـەیکەلی عـومرێکی حـەسرەتکێش
وەهـا دیـارە کـە بـەختت ئـاشیانی بـلبلی خـەم بـێ!
بـەڵێ دیـارە لە نـێو قـەومی بـەسیتا قەدری سـەنعەتکار
وەکـو عـەکسی قـەمەر وایـە لەنـاو حـەوزێکی لیـخندا
بـەڵام تـەختی ڕوفـاهو تـاجی حورمەت مـیللەتی هـوشیار
بە ئوستادێ ئەدا وەک تۆ لە نـاو شـمشاڵی کـون کـوندا(۲)
سـەحەر بێنیتە گـریان‌و قسـە، سیحری پـەری نـەغمە!...
بـرای دەروێش! ئـەزانـم بـۆ مـەعیشەت وێڵ و ئـاوارەی
بـە زەهـری نـاعیلاجیتە لە نـاکـەس ویسـتنی لوقـمە
بـە مـردنتە کـە گـوێی نـاشی ئـەخنکێنـێ خرۆشی نـەی!

بەڵام چی بکەین لەناو چاوی رەشی بەعزێ زەکای گەورە
وەکو تۆوی گوڵی دەم با لەسەر بەردێکی رەق ئەڕوێن
ئەگەر خیلقەت نەسیبی عومری تۆی مەحکومی ئەم دەورە
نەکردایە، خوا عالم لە کام عەرشت ئەسوو داوێن؟!
نە حەرفی مەکتەبێکت خوێند، نە ئوستادێ پەلی گرتی
صیرف بەرزیی ذەکا ئەم سنعەتەی فێرکرد بە شمشاڵت
هەموو وەزنێکی گۆرانی لە تولانی هەتا کورتی
بەسەر پەنجەی هونەر کردت بە دیلی کۆششی زاڵت
ئەوەندەم بیست لە مۆسیقا خرۆشی رۆحی بێگانە
میزاجی کوردەواریم تێکچووە، دەروێش عەبدوڵڵا
دەخیلت بم دەسا بەو لاوک و ئای ئای و حەیرانە
شەپۆلی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات و چۆڵم کە
لە بیتهۆڤن گەلێ زیاتر بە رۆحم ئاشنای، وەڵڵا
دە ئەی دەروێش سکاڵایەک لەگەڵ رۆحی کلۆڵم کە

دەروێش عەبدوڵڵا شمشاڵ ژەنێکی بەهرەدار بوو، زۆرتر لە هەورامان ئەژیاو لە حودودی ١٩٥٥ی زایینی لە دایک بووە.

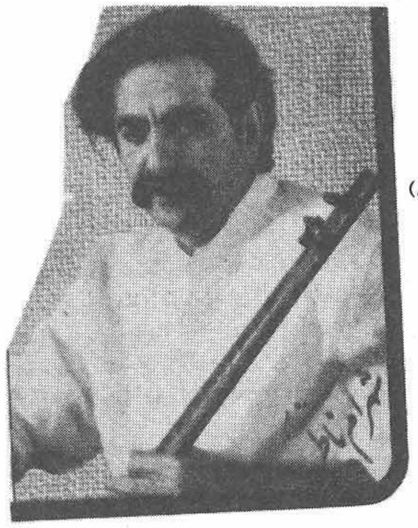

پەراوێز:

١ـباسی شارام نازری لە پەڕەی ٣٠٠ی ئەم کتێبەدا.(شەپۆل)

* مامۆستا موفتی پێنجوێنی *

پیاوی گەورەمان نایەتە بەر دڵ
تاکو ئەو ڕۆژەی ئەچێتە ژێر گڵ
ئینجا بۆی ئەگرین بە جۆش و بە کوڵ
قەبرەکەی ئەکەین بە باخچە و بە گوڵ

«موفتی پێنجوێنی»

بەناوی خوای بەخشە رودلاوا

همایش بزرگداشت استاد محمد قاضی مترجم نامدار در اسفند ۱۳۷۷ خورشیدی در شهرستان مهاباد از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و انجمن آثار مفاخر فرهنگی آذربایجان غربی در مهاباد.

خلاصهٔ متن سخنرانی اینجانب محمدصالح ابراهیمی در آن همایش بزرگداشت.

میوانانی بەرێزو زاناو شاعیرو فەرهەنگ دۆست درود و رەحمەتی خواتان لە سەربێ، خۆم بە بەختەوەر دەزانم کە لەشاری فەرهەنگ‌و زانا پەروەری شاری مەهاباد، شاری دارایاس، شاری فەقرەقا، شاری بوداق سولتان، شاری ابن‌رەسولی ساوجبلاغی، شاری قازی‌و موفتی‌و شاری حاجی خەلیفە مەلا محمد ناودار بە (بەها) کە لە نیو خزنی شیخ مەحمودی شەهید تێزراوە، شاری مەلاجامی‌و شاری قاضی فتاح‌و قاضی عەلی، شاری مەلای یایێ‌و شاری مەلاحوسین مەجدی، شاری عەللامە مەلا محمد قزلجی‌و عەللامە مەلا ئەحمەد تورجانی زادە، شاری شێخ مەحمودی شەمزینی شەهید بەدەستی روسی تەزاری، خۆشحالم کە بوسێوەمین جار لە مشارە لەکۆنگرەی فەرهەنگ‌و زمان‌و ئەدەبی کوردی ۹/۳ سالی ۱۳۶۵ ی‌هەتاوی. وەلە یاد (بود)ی (بەرگزاری یادوارەی شاعیرو عارفی رەبیانی کورد میرزا (عبدالرحیم) وەفایی مەهابادی لە ۱۳۷۳/۸/۲۸ . وەئێستا لەیاد و هەمایشی (بزرگداشت استاد محمد قاضی مترجم) ی‌گەورەو نێوداری کوردی مەهابادی بەشداری دەکەم ـ ئوستاد محەمەدی قازی بەدڵ‌و داو سفرەی دڵ‌و دەرونی خۆی لە بەر نوروڕەحمەتی خوا راخستبوو خوایش بەکەرەمی خۆی نوری عیلم‌وزانین‌و مەعریفەتی خستە نێو دڵ‌و دەرونی محەمەدی قازی، میوانانی رێزدار! زانایان لە بابەت تاریفی عیلم‌و زانین زۆریان قسە کردوەولیان کۆلیوەتەوە، بەلام فارابی ئەو زاناو فەیلەسوفەی ئێرانی لە رەسولی ئەکرەمەوە نەقل‌دەکاکە پێغەمبەر فەرمویەتی (العلم نور، يَقْذِفُهُ اللّهُ فی قَلْبِ مَنْ يَشاء) بەلێ خوا بەکەرەمی خۆی نوری عیلم‌و زانینی خستە نێو دڵ‌و دەرونی محەمەدی قازی کەتوانی پردێکی فەرهەنگی و زانینی لە نێوان

دنیای دەرەوەو ئێران، سازبداو ئەو :

هەمووە کتێبە بەنرخانە بهێنێتە سەر زمانی شیرینی سەعدی، حافظ، مەولەوی رۆمی‌و نیزامی گە نجەوی کوڕی رەئیسەی کورد، وە خەڵکی ئێران بە فەرهەنگ و زانینی هەندەران ناسیاو بکاوزمان‌و ئەدەبی فارسی پێ غەنی‌و پاراوبکا. خوا محەمەدی قازی بە بەهەشتی بەرین شادبکا.

دەمەوێ بەئێوەی‌میوانانی ئازیرو زاناو بەرێزو فەرهەنگ دۆست بڵێم: من یەکەم قەڵەم بەدەست بووم کە لە نێوکوردانْدا بەئیجازەی وەزارەتی فەرهەنگ‌و ئیرشادی ئیسلامی ئێران‌دوای روخان‌و نەمانی رەژیمی ستەمکاری حەمەرەزای پەهلەوی ئیمتیازی کۆوارێکم بەزمانی کوردی بەنێوی گرشەی کوردستان وەرگرت ولە تاران چاپم دەکردولە کوردستان‌و سەرتا سەری ئێران بلاوم دەکردەوەو لە ژمارەی ٦ ساڵی دوەم پەرەی ١٤ چاپی ١٩٨١ -ز - یادی خوالێخوشبو محەمەدی قازیم تیا نوسیوەو وێنەیەکی ئەویشم چاپ کردوەو بەڵێنم لێوەرگرتبو، کە ئاورێکیش بداتەوە، سەروێژەو وێژەوانی‌و زمان و فەرهەنگ‌و ئەدەبی کوردی.

لە بیرم ناچێ کاتێ لە ١٣٧٣/١٢/١٩ ی هەتاوی کە لە لایەن بونیادی هەڵەبجەوە، بانگ کرابوین، وەلە ١٣٧٣/١٢/٢١ لە ئامفی تەئاتری زانکۆی کوردستان، لە شاری سنە بەرنامەی یادی هەڵەبجەی سو تاوهێرۆشیمای کوردستان بەرێوە چوو، من یەکێ بووم لە ئەندامانی هەیئەت رەئیسەی ئەو سیمنارە، جەنابی محەمەدی قازی‌و هەندێ لە میوانەکان لە سەندەلی پێشەوە بوون، محەمەدی قازی نامەیێ کە بۆ بنیادی هەڵەبجەی ئامادە کردبو، لە ١٣٧٣/١٢/٢١ لەگەڵ شەش بەیت شیعردا، بۆمنی نارد تا لەو کۆروکۆبونەوەدا بخوێندرێتەوە، شیعرەکە بە مجۆرەبو:

فاجعه حلبچه برای ملت کُرد — چنان جگرخراش است کز یاد نتوان بُرد
توحّشی چنین شوم در حق خلق مظلوم — مدّعی تمدّن به روی صحنه آورد
یک تودهٔ بی‌گنهه را از کودک و زن و مرد — این مدّعی تازی با بمب درهم فشرد
صدها سرای مسکون ویرانه شد از این کار — وزین جنایت دون هزارها نفر مُرد
بس قرنها است کامروز از فتنهٔ زمانه — اسیر ترک و تازی شد است ملّت کُرد
لیکن کنون رسیداست گاه امیدواری — کز آن اسارت شوم، رهد این ملت کرد.

هەروا کاتێ لە ١٣٧٣/٨/٢٨ ی هەتاوی بانگ کرابوین بۆیادو ریزدانان لە عارفی ره ببانیو شاعیری گەورەو گران میرزا (عبدالرحیم) وەفایی مەهابادی، لەگەڵ خوالێخوشبو محەمەدی قازی بە فروکە لە تارانەوە، دەهاتینە ورمێو لەوێوە بۆ شاری مەهاباد، لە نێودو سەندەڵی پێکەوەبوین، بەجەنابی قازیم وت ئەرێ! مەبەستێکت بۆ یاد و رێزی وەفایی سازداوە؟ فەرموی ئەم پێنج بەیتەم بۆ وتووە:

باوفایی، بیوفا بودن بد است	چون او بدیر ما وفایی گنبد است
در میان شاعیران کرد ما	بس برادر هست لیک او ارشد است
شاعیران دیگر ار از صد کمند	این وفایی بیشک افزون از صد است
افتخار شرکت اندر جشن او	بهر ما بالاترین پیشامد است
جاودان ماندن نه کار هر کسی است	شاعر همچون وفایی سرمداست

کە لە رۆژی یەکشەمە ٧٣/٨/٢٩ لەگۆنگرەکەدا لە سینەمای تەربیتی شاری مەهاباد خوێندرایەوە.

میوانانی بەرێزلە نەتەوەی فەرهەنگ پەروەری کورد، زۆر زاناو داناو هەستیارو نوسەری دیکەیش بوون و هەن کە خزمەتیان بە فەرهەنگ و هونەروزمانی وڵاتانی ئیسلامی و ئێران کردوە، بۆ نمونە، خودی محەمەدی قازی، ئیبراهیم یونسی، (ابوالقاسم) لاهوتی کرماشانی، عەلی محەمەد ئەفغانی، نوسەری کتێبی ئاهوخانم، ئەحمەد مەحمود کە لهوری لورزوان، (نصرتالله) نەویدی نومایشنامەنویسی ناودار، شەهرام نازری، کامکارەکان، عەندەلیبیەکان، یوسف زەمانی یەکان، شەجەریان لەکوردانی قوچان لە ئێران، وە لەمیسرو دنیای عەرەبدا عایشە تەیموری یەکان کە بە داهێنەری ئەدەبی نوێی عەرەب ناسراون، ئەحمەد شەوقی یەکان، مەحمود عەققادەکان، موفتی زەهاوی کە موفتی دیاری بەغدا بووەوکاتێ ناصرەدین شا دەچێتە بەغدا ولە زانایی و عیلمی زەهاوی حاڵی دەبێ، لەکۆڕێکدا، کە موفتی زەهاوی قسەدەکا، ناصرەدین شاه ناخودئاگا دەڵێ موفتی لە ئێمەیە یانی موفتی خەڵکی سەرپێڵ زەهاوە، یا صدقی زەهاوی ئەو شاعیرە فەیلە سوفە، کە لە ساڵی ١٣١٣ و رێکەوتی ١٩٣۴ ی زاینی لەگەڵ (احمد حامد صرّاف) دا لە جەژنی هەزارەی فیردەوسی بەشداری کردوەو لەسەرهەوای شانامەی فیردەوسی

ئەشعارێکی داناوەولە تاران لە دارولفنون خوێندویەتەوە، ئەمەیش دوبەیت لەو شیعرانە:

به فیردوسی ازمن سلامی برید پس از عرض حرمت پیامی برید
که ای شاعر خفته در زیر خاک نهان از نظر دور از جان پاک و...

یا ئەحمەد حامید صەراف کە لە بەغدا بوکڵەی بۆچەقاوە، یا طارق‌بن زیاد کە لە کوردانی ئاوارەی نێو ئەفریقایە کە تونگەی جەبەل تاریق بە نێوی ئەوە، رادیو قاهیرە لە ۳۱ مارسی ۱۹۷۸ ز ـ ئەمەی‌راگەیاند. یادوڕیە عەونی گەورەترین رۆژنامەنوسی ژن لە دنیای عەرەب لەمیسردا یا شیرن و شیرین هان لە دنیای هونەر لە میسردا، یا (عبدالصمد عبدالباسط) قاری قورئانی دەنگ خۆشی ناودار کە لە کوردە ئاوارەکانە.

ئەگەر بڕێک بڕوانینەدواوە، دەبینین کە (ابن‌خلدون) لەسەر خزمەت‌و زانایی زانایانی کورد. شەهادەتی بۆ داوین‌و دەڵێ: (... ئێمە لە کۆری فێربونی زانستدا بیستومانە کە بنچینەی پێگەی زانین‌و ئەدەب چوار کتێبە ۱ ـ ئەدەبولکاتب نوسراوی کوری قوتەیبەی دینەوەری کوردی لای کرماشان ۲ ـ نەوادر نوسراوی ئەبوعەلی ئیسماعیل قاڵی دیاربەکری‌یە.[1] کەخۆم دوای تەواوکردنی خوێندنی دەورەی عالی‌و وەرگرتنی دوکتوری ئەم ریسالەی تاریخ علومی ئیسلامی یەم لە زانکۆ لە تاران بە دەرس بە زانینخوازان (دانشجویان) و تۆتەوەو لەم ریسالەشدا بە نەقل لە (مقدمه‌ی ابن‌خلدون) ئەو دوکتێبە بە سەرچاوە دانرناون، کە هەرکەس بییەوێ مە بەستێ لە بابەت فەرهەنگ‌و زانینی ئیسلامی‌یەوە بڵێ یا بنوسێ وەک ماڵیاتی موستەقیم‌و ناموستەقیم، لەو دوکتێبە، وەردەگرێ.

تازە ئەگەر تەماشای سەرەتای ئیسلام بکەین بۆمان رون دەبێتەوە کە کورد صەحابەی وەک جابان الکردی و مەیمون ئەبو بە صیرابن جابان الکردی هەبووە کە فەرمودەیان لە پیغەمبەر نەقڵ کردوە،

لەزانایان کەسانێ وەک: عبدالسلام ماردینی، ئیمام عبدالرحمان خازینی وابن رەسول ساوجبلاغی و محی‌الدین خلاطی هەبون کە لە زانینی ریاضی‌دا زۆرشارەزا بون‌و

---

(۱) بروانە پەرەی ۱۱۷۵ مقدمه‌ی ابن‌خلدون ج ۲ چاپی چوارەمی ساڵی ۱۳۶۲ی هەتاوی‌و ریسالەی (تاریخ علوم اسلامی) نوسراوی دوکتور جەلال همایی.

تەنانەت محی‌الدین خەلاتی بۆسازدانی رەسەدخانەی مەراغا، هاریکاری خواجە نەصیری توسی کردوە یا (قاضی‌القضات علاّمە کمال‌الدین هەولێری کە بە قدوة المحققین و سلطان الحکما ناودار بووە و بەزاناتر لە ئیمام محەمەد غەزالی دانراوە چونکاعیلمی ریاضی زانیوە، بەلاّم غەزالی وای نەزانیوە، یا مەولانا خالد شارە زوری کە بە نوسیخەی جامیعە و نوسخەی نابیغە ناوداره و خەلیفەی لە مەکە، قودس و زۆربەی ولاّتە ئیسلامی یەکان هەبووە. یازەینەدین ئامێدی کە شەسەت ساڵ بەرلە لویس برایل ـ ی فەرانسەوی خەتی بۆ نابینایان داناوە، یا ئەبوسعود ئامێدی کەتەفسیری ارشادالعقل السلیم الی مزایا القرآن الکریم ـ ی داناوە ولە ۹۵۲ موفتی‌و شیخ الاسلامی دەورەی عوسمانی بووە تا لە ۹۸۲ وەفاتی کردوەو سوڵتان با یەزید دوجایزەی بۆ ئەو تەفسیرە پێداوەو ئەم تەفسیرە زۆرپر ناوەروکەو چەن جار لە قاهیرە لەچاپ دراوەو منیش بۆ تەرجەمە و تەفسیری قورئان بەکوردی زۆرم لەم تەفسیرە کەڵک وەرگرتووە، یا قاضی‌الخافقین یا ابن‌خالۆیە، یا عباس لۆکەری یا عبدالکریم جیلی کرماشانی خێوی کتێبی (الانسان الکامل) یا خواجە عبدالله انصاری کە لە تاریخی بەلعە میدا دەڵێ:من کوردێ بوم بیا وانی یا ابن الحاجب شارەزوری، یا سەیفەدین ئامێدی یا ابن صەلاح شارە زوری و زانایانی شارەزور، یا ئەبوحەنیفەی دینەوەری کەلەزانستی گیاناسی وشیمیدا خاوەن بیرورایە یا ابن خەلەکان یاکورانی ئەسیری جەزەری کە کوری ئەسیر ئەبوفەتح ضیائەدین نەصرالله کوری محەمەد مونشی لە بابەت شانامەی فیردەوسی باشترین قەضاوەتی کردوەو ئەمە کۆن ترین سەرچاوەیە بەزمانی عەرەبی کە لە بابەت شانامەوە دەناسرێ، یا عیسی الکردی، یا عبدالرحیم بارزانی ناودار بەعیراقی ئوستادی حافظ ابن حجری عەستەلانی یا ابن‌حاج یا علاّمە مەلا ئەبوبەکر موصە نیف شاهۆی خەزرانی یاکورد عەلی یا عبدالله شەرقاوی کە شێخی ئەزهەری قاهیرەی میسر بووە یا سولەیمانی کوردی مەدەنی، یا شیخ عبدالرحمان رۆژبەیانی. ئوستاد شەهید مطهّری لە خدمات متقابل چاپی ئەوەڵدا فەرمویەتی ئمام محەمەد غەزالی دەڵێ:(فەرهەنگی ئیسلامی لە سەرچوارستون دانراون، زانایانی ئامێدی دیاربەکر، زانایانی شارەزورو هەڵەبجەی سوتاو «هێروشێمای کوردستان» وەزانایانی دینەوەری کرماشان. جا ئەگەر خوازانایانی ئەوسێ مەڵبەندەی بە فەرهەنگی ئیسلامی نەدابا فەرهەنگی ئیسلامی ئاواقەوام دەوامی نەدەبوو،دیارە زانایانی

ئەم سێ مە ڵبەندە کوردن. لە خواناسان بابا تاهیر عوریان، سوهرەوەردی یەکان کە سەعدی فەرمویەتی:

مقالات مردان زمردی شنو / نە از سعدی از سهرەوردی شنو

مرا شیخ دانای مرشد شهاب / دو اندز فرمود بر روی آب

یکی آنکە در نفس خود بین مباش / دگر آنکە در جمع بدبین مباش

مەبەست خێوی عەوارفولمە عاریفە. یا تاج‌العارفین ئەبولوەفای کورد کە حەکیم سەنایی لە پەسەندی دافەرمویەتی:

قرنها باید کە تا از پشت آدم نطفەای / بوالوفایی کُرد گردد یا شود ویس قرن

کە چەندین خەلیفەی وەک شیخ بەطو، شیخ جاگیرلو، شێخ ماجدکردی، شێخ مەتەر بارزانی و... [1]هەبووە. کە شەمسی مە غریبیش لەبەر کوڵو لە غەزەلی ٥١ دا لە پەسەندی عاریفێکی کورددا بەناوی تاج‌العارفین ئەبولوەفای کورد بەشیعر فەرمویەتی:

این کرد پریچهرە ندانم کە چە کردست / عیسی است کزو زندە شود هر کە بمردست

یا حەزرەتی سەیدکاک ئەحمەد بەرزنجی ناودار بەکاک ئەحمەد سولەیمانی دەڵێن: کاتێ نارنجۆک لەبن پێی سوڵتان عەبدولحەمید خەلیفەی تورکی عوسمانی دەتەقێ، هاوار دەکاودەڵێ: نانا نارنجۆک یاکوللە من نابڕێ و کارم تێ ناکا چونکا دوعاو گوللە بەندی کاک ئەحمەدم پێیە،وە شێخ رەزای تالەبانی کە بەهەرکەس گەیوە قسەیەکی سوکی ناوەتە پارسەنگی کە دەگاتە کاک ئەحمەد، دەڵێ، خۆزگەم بەسەگی قاپیەکەی ئەحمەدی کاکی ، خوا بۆیێ واناو داری کردبو، کە لەکاتی خۆیدا کاک ئەحمەد بەرزنجی عیلم و دارایی خوێ بۆخزمەت بە چینی نابینایان تەرخان کرد بوو پێێ دەخویندەن و بە خێوی دەکردن خوایش هەر لەم دنیا جەزای داوەتەوە و ناوداری کردوە. یا خواناسێکی وەک ضیاءالحق حسام‌الدین چەلەبی، کەمەولاناجەلالەدین رۆمی لە سەرەتای بەرگی ٢، ٣، ٤، ٥ و ٦ ی مەسنەوی داتاریفی ئەوزاتە دەکاو دەڵێ: بووەتە هۆی دانانی مەسنەوی کە لە سەرەتای ج ٢ دا فەرمویەتی:

چون ضیاءالحق حسام‌الدین عنان / بازگردانید ز اوج آسمان

---

(١) کتاب قلائدالجواهر و بهجة‌الاسرار و شرح احوال باباتاهر عوریان، انتشارات آثارملی، چاپ ١٣٥٤.

چون بمعراج حقایق رفته بود، یادەڵێ:

ای ضیاءالحق حسام‌الدین تویی که گذشت ازمه بنورت مثنوی

ای ضیاء الحق حسام‌الدین راد اوستادان صفا را اوستاد

یا (تاج‌الدین اشنوی که به شیخ شیوخ الاسلام، سلطان المحققین، ملک‌الحکماء و الواعظین، سلطان المتکلمین تاج الملت والدین محمودبن‌خداداد اشنوی، ناوداره) خێوی غایة الامکان فی‌درایة المکان، یا ئەبو عەلی رودباری کە بە جامیعی شەریعەت، تەریقەت و حەقیقەت ناوداره یا عەبدوڵلا رودباری و مەلا خدر رودباری.

ئەگەر هەندێ بیر لە رۆژگاری پێشو، بەرلەدانانی (دارالفنون) لە ئێرانو دنیای ئیسلامدا بکەینەوە، جوان بۆمان دەردەکەوێ کە دوای فەجری ئیسلام خوێندەوارانی کورد، بەتایبەت لە نێومەلاو فەقێدا، لە حوجرەو خوێندنگەکانی ئەو سەردەمە لە پاڵ خوێندنی مەعارفی ئیسلامی،ئەدەب و فەرهەنگ و زمانی کوردی بەدەرس دەخوێندرا وەزمان و زاراوەی گۆرانی کەخانای قوبادی، مەلا پەرێشانی دینەوەری لور، غولامرەزائەرکەوازی، بێسارانی، حەکیم مەولەوی کورد، سەرهەنگ ئەڵماس‌خانی کەندوڵەیی، میرزا شەفیع کولیایی، کۆماسی، سەیدی هەورامانی، تورکە میرە، میرزا عەبدوالقادر پاوەیی، سەیید صاڵح ماهی‌دەشتی، سەی یا قوێ ماهی‌دەشتی، مەلا مەنوچیهری کۆلیوەند، میرنەورۆز و مەلا رۆستەمی ئیلامی و... شیعریان پێ‌و تووە، زمانی خوێندن و نوسینو زمانی رەسمی و باوی ئەو سەردەمەی نێو کوردەواری بووە، جا هەربۆیێ خانا وا بەراشکاوی دەڵێ: بە لەفزی کوردی کوردستان تەمام - پێش‌بوان (محظوظ) باقی (والسّلام). خانا نوسینو دانانی شیعر بە زمانی کوردی بە شانازی و بە ئەرکی سەرشانی، دەزانێ و دەڵێ:...

هەرچەندمەواچان فارسی شەککەرەن کوردی جەفارسی بەل شیرین تەرەن.(۱)

کەچی وەک ئەوەمام هیمن شاعیری شیرین زمانی کوردی موکریانی ئەو دو چاپەی نەدیوەو شیعرەکەی خانای گۆریوەو لەباتی (کوردی جەفارسی بەل)ی کردوّتە

---

(۱) بروانە دیوانی خاناپەرەی ۲۱ـم ئەورەنگ، چاپی ئێران سالّی ۱۳۴۸ی هەتاویو چاپی عێراق کۆڕی زانیاری کورد، پەرەی ۱۴ چاپی سالّی ۱۹۷۵ی زاینی.

(کوردی جەلای من) دیارە جەلای من ئەو واتا ناگەیینێ کەخاناویستویەتی(١)

لە فەرمان رەوایان صەلاحەدین ئەیوبیو کەریمخانیزەند(٢)

لەسەردەمی هێرشی عەرەب بۆ سەرکوردستان شایەروخۆی وێژێک لەکوشتو برین، تالآن، بەدیل گرتنی ژنوپیاو، زارۆکو مێرمندالآن، وەستەمی هێرشکاران، خەبەردەداو دوعاونزا دەباتە بەرخواو دەگریو هاوار لەخوادەکاو دەڵێ: چامەی هورموزگان:

هورموزگان رمان ئاتران کوژان
وێشان شاردەوە گەورەی گەورەکان

زۆرکار ئەرەب کردنەخاپور
گونداوئی پاڵە، بەشی شارەزور

ژنێو کەنیەکان، وەدیل بشینا
پیا ئازا تلیا ژروی هوینا

رەوشتزەردەشت مەنۆوە بێکەس
بەزەیەک نکاهورموز وە هیچ کەس.(٣)

جا بۆمان دەردەکەوێ کە زمانی کوردی بە پیێ لێکۆڵینەوە، مێژوی بەرزی ونزمی خۆی بە مجۆرە نیشانداوە، لە حودودی سەدەی دەیەمی بەر لەزاین، یەکێک بەناوی ماسی سۆراتی چەن پیتی بە پیێ مەخاریجی ئەبجەد، سازداوەوبیرو رای خۆی پێ نوسیوەو لە پاشان کوردەکانیش مەبەستی خۆیان بەو پیتانە نوسیوە، پیتی ماسی سۆراتی لە پیت گەلێ دەچێ کە لە سەتەی شەشەمیزاینی سازدراوەکە بە پیتی ئاوێستایی ناودارە(٤) هەروا (مجلةالعربی) چاپی کووەیت لە ژمارەی ٢٠٠ ی مانگی تەموزی ١٩٧٥ ی زاینی لە وتارێکدا کە بە قەڵەمی دوکتور (عبدالحلیم منتصر) لەژێر نێوی (ابنوحشیة فیالفلاحة) و (هواقدم الکتب فیالعربیة) دەنوسێ (و انه نقل اکثر کتبه من اللغة النبطیة،

---

(١) بروانە کۆواری ئەدەبی، فەرهەنگی سروە سالی یەکەم ژمارەی -١- بەهاری ١٣٦٥ ی هەتاوی

(٢) بروانە کتیبێ جیهانی موسلمین پەرەی ٨٩ - چاپی سالی ١٣٤٢.

(٣) گوندا، گونا، ئیپالە: ئەم خەتە، ئەم هەرێمە - ئەم هۆنراوە بەزوانی گۆرانی کوردین، هەروەک ئەمین زەکی بەگ فەرمویەتی ئەم هۆنە لەپە راوێزی ١٨ لە سەر لاپەرەی ١١ لە کتێبی خەباتی کورد نوسراوی واسیلی نیکیتین چاپ کراوە (فەرمودەی مامۆستا رۆژ بەیانی) وە ملک‌الشعرای بهار، ژمارەی ٥ کۆواری میهر چاپی ١٣١٦. نەقل لەکۆواری گرشەی کوردستان چاپی گولانی ١٣٦٠ و ١٩٨١ ی زاینی ژمارەی ٢ و ٣ سالی دوەم، تاران کە یەکەم ژمارەی گرشەی کوردستان لە ١ مارسی ١٩٨١ لەچاپ دراوەو بلاو کراوەتەوە (شەپۆل).

(٤) تاریخی مەردوخ: ئایەتوللا شێخ محەمەد مەدوخ کوردستانی ج ١ پەرەی ٤٠ تا ٣٠ چاپی ئەرتەشو بەرکولی کتیبێ نەزانی مزگانی کوردی نوسراوی دوکتور سەعیدخانی کوردستانی چاپی ١٣٠٩ ی هەتاوی، تاران.

ولم ینشر من تألیفه فی‌اللغة العربیة سوی «شوق المستهام فی‌معرفة رموز الاقلام» و قد ذکر فی‌آخر کتابه هذا انه ترجم من اللغة‌الکردیة کتاباً فی‌علل المیاه‌و کیفیة استخراجها و استنباطها من‌الارض المجهولة الاصل)[۱]

بەم قسە ولێکۆڵینەوە تافەجری ئیسلام پیتی کوردی (ماسی سۆراتی) لە نێو کوردان‌دا باو بووەو دوای پەرەسەندنی ئیسلام لە نێو نەتەوەی کورد، پیتی کوفی جێگای‌گرتەوە.

جائەوەیە دەبێ بڵێن: زمانی کوردی دوای داهاتنی ئیسلامیش لە حوجرە و فێرگە ئۆلی یەکاندا باوی هەرماوەو تەنانەت زۆربەی مامۆستا ئاینی‌یەکان کتێبەعیلمی‌و ڕێزمانەکانیان هێناوەتە سەر زمانی کوردی، وەک عەلی تەرەماخی، مەلا خەلیلی سیرت و... تازە شاعیران و زانایانی کوردی وەک حەکیم ئەحمەدخانی، حاجی قادرکۆیی، مەلای جزیری، وەفایی، نالی، مەحوی، بێخود، مەلای‌باتە، عەلی حەریری، عەللامە مەلا عەبدولکەریم مودەریس ئیمام شافعی ڕۆژگار و ... بەدانانی دیوان و ئەشعارو نوسینی کتێب‌و تەرجەمەو تەفسیری قورئان‌و شەریعەتی ئیسلام، زمان‌و ئەدەب و فەرهەنگ‌و هونەری کوردی یان غەنی وبە تەسەلی ڕاگرتووەو لە حوجرەو فێرگەکان دەرسیان پێوتۆتەوە، هەروەک خانای قوبادیش فەرمویەتی

هەرچەن مەواچان... ـ ئەبێ لەم دنیا بەد فەڕو بەد ڕەفتارەدا هەرکەس بەو زمانەی وا خواپێی داوە بنوسێ وشیعرو هونەی پێ‌بڵێ، خودایش بۆ زمانی ئەقوام و نەتەوەکان گرینگی یەکی تایبەتی داناوەو ئەوە بەئایەت ونیشانەی ئیلاهی دەزانێ‌و دەفەرمێ (وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّمٰواتِ وَ الْاَرْضِ وَ اخْتِلافُ اَلْسِنَتِکُمْ وَ اَلْوانِکُمْ اِنَّ فی ذالِکَ لَآیاتٍ لِلْعٰلِمین.) سورەی ڕوم ئایەتی ۲۲ ـ هەروەکو دەبینین خوا لەم ئایەتەدا زمانی لەڕیزەی ئاسمان‌و زەوی‌و ڕەنگەکانی ئینسان داناوەو بە ئایەت‌و نیشانەی خۆی ژماردوە، وە مەفهومەکەی ئەمەیە: قەبول نەکردن‌و بایەخ نەدان بەزمانان وەک قەبۆڵ نەکردن‌و بایەخ

---

(۱) ڕۆژنامەی کەیهانی هەوایی پەڕەی (ویژهٔ هنر و ادب) چاپی ۱۳۷۰/۱۲/۲۸ و ۱۸ مارسی ۱۹۹۲ی زاینی (مقدمه‌ای بر زبان و ادب کُردی) نوسراوی محمد صالح ابراهیمی (شەپۆل) و سەرەتای قاموسی کوردی بە نوسین و لێکۆڵینەوەی ئەورەحمان زەبیحی (بێژەن) چاپی کۆڕی‌زانیاری کوردی بەغدا ساڵی ۱۹۷۷ی زاینی، پەڕەی ۳۸.

بەلآم کەیهانی هەوایی لەباتی (محمد صالح ابراهیمی) نوسیویەتی(محمد ابراهیم صالحی).

نەدان بەدروست کردنی ئاسمانو ئەرزو گۆڕانی شەوو رۆژ وایە، ئاخرە کەی یانی بایەخ نەدانو قەبوڵ نە کردنی ئایەتو نیشانە کانی خودا، وەئینکاری بەدیهیات، هـەر وەکـو رەژیمی تاغوت لەماوەی پەنجاساڵدا، کردی. جا هەر لە بەر ئەمە لە مەقاماتی مـحەللی داوا دە کەم ئیجازە بدەن ئەصلی ۱۵ ی قانونی ئەساسی ئیجرا بکرێ تامێرمندالو لاوان بەزمانی زگماکیو کوردی بخوێنن وەپەیامی مێژویی ۱۳۵۸/۸/۲۶ ی ئیمام خومەینی (ره) رابەری شورشو دامەزرێنەری کۆماری ئیسلامی ئێران بەرێوە ببرێ، کە فەرمویەتی (... اسلام بزرگ تمام تبعیضها را محکوم نموده و برای هیچ گروهی ویژگی خاصی قرار نداده و تقوا و تعهد به اسلام تنها کرامت انسانهاست، و در پناه اسلام و جمهوری اسلامی حق ادارەی امور داخلی و محلّی و رفع هرگونه تبعیض فرهنگی و اقتصادی و سیاسی متعلق به تمام قشرهای ملت است منجمله برادران کرد...)(۱)

این پیام امام‌خمینی، یک پیام اداری یا سیاسی نیست بـلکه یک حکـم شـرعی می‌باشد و براساس روح اسلام و قرآن است که می‌فرماید: اسلام بزرگ تمام تـبعیضها محکوم نموده است... حیف و هزاران حیف امام در حیات نیست که بروم دامـنش را بگیرم و بگویم کاربدستان فرموده شما را اجرا نمی‌کنند، که داد و بیداد کنم، باید عرض کنم ما در مرکز داد و بیداد خود را بمقامات عالی رسانده و میرسانیم، امّا اجرای فرامین به عهدهٔ مأموران محلی است.

والسلام علی من اتبع الهدی

محمد صالح ابراهیمی مترجم و مفسّر قرآن به زبان کُردی

۱۳۷۸/۲/۹ و ۲۹ ئاوریلی ۱۹۹۹ی زاینی تاران

---

(۱) روزنامه کیهان ۱۳۵۸/۸/۲۷ خورشیدی و صحیفەی نور، مجله گرشەی کردستان ژمارەی ۱ سالی ۱ پەرەی ۲۹ تا ۲۷ و ژمارەی ۳ سالی دوەم پەرەی ۷ تا ۵ و ژمارەی ۷ سالی دوەم پەرەی ۵ تا ۳ چاپی ۱۹۸۱ ـ ز ـ

به گمانم پاییز هفتاد و دو بود، که دوستی مرا به مجلسی دعوت کرد، که به مناسبت هشتاد و یکمین سال تولد استاد محمد قاضی نویسنده، شاعر، مترجم و ادیب بزرگ عصر ما برگزار می‌شد، به علت گرفتاری شرمندهٔ بی توفیقی خودم شدم. که آن دوست گوشی تلفن را گذاشت. این چند کلمه منظوم از خاطرم گذشت، در آن لحظه دیگر دسترسی به آن دوست نبود، که از او بخواهم در آن مجلس این چند کلمه عرض ارادت مرا به پیشگاه آن استاد بزرگ برساند. حالا مناسب دیدم که چاپ شود.

شفیعی کدکنی

پیر دَیر

قاضیا! نادره مَردا! و بزرگا رادا! — سال هشتاد و یکم بر تو مبارک بادا!
شادیِ مردم ایران چو بُوَد شادیِ تو — بو که بینم همه ایام به کامت شادا!
پیر دَیْری، چو تو، در دهر نبینم امروز — از در بلخ گزین تا به خطِ بغدادا!
شمعِ کردانی و کردان، دل ایرانشهرند — ای تو شمعِ دلِ ما، پرتوت افزون بادا!
مایه و دایهٔ پروردنِ ایران مهین — بود آئینِ مهابادی و مُلک مادا
فخر تاریخ و تبار همهٔ ماست ز کُرد: — شیخ اشراق و نظامی دو تن از اکرادا
خانِ زند، آنکه چُنو مادرِ ایران کم زاد — رستم کُرد بُد اما نه که فِرّخ زادا
اصل «کُرمانجی»، و «گورانی» و «زازا» خود چیست — حرفِ شیرین که سخن سر کند از فرهادا
عمری، ای دوست به فرهنگ وطن جان بخشید، — قلمت، صاعقهٔ هر بَد و هر بیدادا

همچنین شاد و هشیوار و سخن پیشه بزی
نیز هشتادِ دگر بر سر این هشتادا!